

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-^cArab, "czf" md.; Steingass, *Dictionary*, s. 1076, 1088; *el-Muvaṭṭa'*, "Büyü^c", 22; *Müsned*, V, 320; Buhârî, "Büyü^c", 54, 56; Müslim, "Büyü^c", 34, 37, 38, "Müsâkât", 15; İbn Mâce, "Ticârât", 38; Ebû Dâvûd, "Büyü^c", 12, 67; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, VIII, 489 vd.; İbn Abdülberr, *el-Kâfî*, II, 673 vd.; Bâcî, *el-Müntekâ*, Beyrut 1403/1983, V, 7-10; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 265-266; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 191-194; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 161, 175-176; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 226-228; Nevevî, *Şerhu Müslim* (Bulak), X, 169; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), IV, 293; Aynî, *Umde-tü'l-kârî*, Kahire 1348 — Beyrut, ts., XI, 250, 255; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Bulak), V, 86, 373; Şevkânî, *Neylü'l-evîâr*, V, 168, 170; *Mv.F.*, IX, 72-80.

MUHSİN KOÇAK

CÜZÂM

(bk. CÜZZAM).

CÜZÂM (Benî Cüzâm)

(بنو جذام)

Yemen asıllı olduğu kabul edilen bir Arap kabilesi.

Cüzâm'ın menşei konusu tartışmalıdır. Mudar ve özellikle Esed b. Huzeyme kabileleri, Cüzâm'ı kendi neseplerine bağlayarak onların Yemen kabileleri arasına karışmış bir Mudar kabilesi olduğunu iddia etmişlerdi. Cüzâmlılar'ın büyük çoğunluğu ise kendilerinin Kah-tânîler soyundan Kehlânoğulları'na bağlı olduklarını belirtiyor ve şecerelerini Cüzâm b. Adî b. Hâris... b. Kehlân şeklinde sıralıyorlardı. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan kabileler arası rekabet ve siyasî olaylar Cüzâm'ın Yemen asıllı olduğu fikrini desteklemektedir. Menşei hakkındaki bu fikirler kabilenin önemini gösterdiği gibi Cüzâm ile Mudar arasında eskiden var olan bir dostluğun (hilf*) mevcudiyeti düşüncesini de kuvvetlendirmektedir.

Cüzâm lakabıyla tanınan bu kabilenin kurucusu Amr'ın Âmile ve Lahm adında iki kardeşi daha olup onların da kendi adlarıyla anılan birer büyük kabileleri vardı. Bunlar Kinde'nin amcaları idiler. Cüzâmlılar seylü'l-^carim* dolayısıyla Yemen bölgesini terk ederek kuzeye çıkmışlar. Hicaz, Suriye ve Mısır arasındaki arazilere yayılmışlardı. Amman, Maan, Tebük, Eyle, Vâdikurâ, Ezruh, Medyen ve Gazze yerleştikleri başlıca şehirlerdi. Eyle'nin güneydoğusunda Hismâ adlı geniş bir bölge ile Selâsil (Selsel) adlı bir su kaynağı Cüzâm'a ait bulunuyordu.

Cüzâmlılar, Arabistan - Suriye - Mısır arasındaki ticaret yollarında kılavuzluk ve kervan muhafızlığı yaparlardı. İslâm öncesi dönemde bölgeye Bizans hâkim olunca bu devletin tâbii haline gelmişlerdi ve aralarında Hıristiyanlık yayılmıştı. Ancak Hıristiyanlığa bağlılıkları sathî idi; Müşteri yıldızına veya yanında başlarını tıraş ederek ziyaret ettikleri Ukay-sır putuna tapanları bile vardı. Medine'deki yahudi kabilesi Benî Nadîr'in de bunların soyundan geldiği rivayet edilmektedir.

Kabilenin büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'in hayatı boyunca İslâm'a karşı olmuştur. Bedir Gazvesi öncesinde Hz. Peygamber'in Kureyş kervanını beklediği sırada durumu Ebû Süfyan'a bir Cüzâmlı haber vermişti. Ancak 6 (628) yılında Hudeybiye Antlaşması'ndan hemen sonra Cüzâm'dan Rifâa b. Zeyd Medine'ye gelerek müslüman olmuş, kabilesine Hz. Peygamber'in yazdığı mektubu götürerek onların da İslâmiyet'i kabul etmelerini sağlamıştı. Fakat bu esnada muhtemelen sadece Rifâa'nın kabilesi müslüman olmuştur. Çünkü aynı sıralarda Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakleios'a gönderdiği elçisi Dihye b. Halife el-Kelbî dönüştür Cüzâmlılar'ın arazisinde geçenken soyuldu. Müslüman olan Cüzâmlılar soyguncularla çatışmaya girdiler. Fakat bunları asil cezalandıran Hz. Peygamber'in Zeyd b. Hârise kumandasında gönderdiği birlik oldu.

Cüzâm kabilesi Mûte'de Bizans kuvvetleri safında müslümanlarla çarpıştı. 629 yılında Hz. Peygamber Amr b. Âs'ı bunların üzerine gönderdi. Medine'den istediği takviye kuvvetlerinin gelmesinden sonra Amr b. Âs Cüzâmlılar'ı Selâsil suyu yakınında mağlûp etti. Zâtü'sselâsil Seriyesi adı verilen bir seferden bir yıl sonra yapılan Tebük Seferi sırasında bazı Cüzâm reisleri Hz. Peygamber'le görüştüler ve İslâmiyet'i kabul ettiler.

Yermük Savaşı'nda (15/636) kabilenin çoğu Bizanslılar safında yer almıştı. Bazı rivayetlere göre İslâm ordusunda da Cüzâmlılar vardı. Ancak bu savaştan sonra Cüzâmlılar müslüman oldular ve Suriye ile Filistin orduları içinde bölgenin fethinde önemli görevler üstlendiler. Amr b. Âs ile Mısır'ın fethine katılıp buraya ilk yerleşenler de Cüzâmlılar olmuştur.

Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasındaki ihtilâfta diğer Suriye kabileleri gibi Hz. Muâviye tarafını tutan Cüzâmlılar böylece Emevîler arasında itibar ve nüfuz kazan-

dılar. Kabilenin ileri gelen şahsiyetlerinden Ravh b. Zinbâ' halkı I. Yezîd'e zorla biat ettirmek için Medine ve Mekke üzerine düzenlenen seferlere katıldı. Ravh, Muâviye b. Yezîd'in veliaht göstermesizin önce halifelikten çekilip arkasından ölümü üzerine Emevî idaresinde bir otorite boşluğu ortaya çıktığı ve Abdullah b. Zübeyr'in güç kazandığı bir sırada Mervân b. Hakem'e biat edilmesini sağladığı için hem kendisi hem de kabilesi Mervânîler'in minnettarlığını kazandı.

Emevîler'in yıkılmasına kadar idare üzerinde etkileri devam eden Cüzâmlılar halifeliliğin muhtelif bölgelerine gruplar halinde dağılmışlar, hatta Endülüs'e kadar yayılmışlardı. IX. (XV.) yüzyıl başlarında bile Nil deltasının doğusunda İskenderiye yöresinde Cüzâmlılar vardı. Ayrıca başta Kerek havalisi olmak üzere Belkâ, Şerfa ve Arabe bölgelerinde de varlıklarını sürdürüyorlardı.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Kütübü'l-Esnâm: Putlar Kitabı* (trc. ve nşr. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 30, 42, 46; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 28; II, 555-560, 760; III, 990, 1032; İbn Hişâm, *es-Sire*, III, 339; IV, 375, 612-615, 623; Ya'kûbî, *Târîh*, Beyrut 1960, I, 229-230; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, IV, 394; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeher* (Meynard), IV, 353; V, 192; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 11, 419, 420-421; İbn Haldûn, *el-İber*, II, 256-257; Kal-kaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1405/1984, s. 191-192; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulâgu'l-ereb*, III, 287; W. Montgomery Watt, *Mahomet à Médine*, Paris 1959, s. 132-135; Kehhâle, *Mu'cemü'ş-şabâ' illi'l-^cArab*, Beyrut 1402/1982, s. 174; H. Lammens, "Cüzâm", *IA*, III, 259-261; C. E. Bosworth, "Djudhâm", *ET²* (Fr.), II, 588.

AHMET ÖNKAL

CÜZ'İ

(الجزى)

Bir varlık türünün yalnız bir veya birkaç ferdine ait olan durum, nitelik, kavram anlamında kullanılan felsefe ve mantık terimi.

Sözlükte "parça, pay, unsur" anlamına gelen Arapça cüz (الجزى) kelimesine nisbet eki getirilmek suretiyle türetilmiş bir kelime olup felsefe ve mantıkta küllî'nin karşıtı olarak "bir varlık türünün tamamına değil sadece bir kısmına delâlet eden kavram", "taşıdığı hüküm, konudaki fertlerden sadece bir veya birkaçına şâmil olan önerme, bir ilme göre konuları daha özel olan diğer bir ilim (tabiat ilmine göre tıp ilmi gibi), daha üstte-

CÜZ'İ

ki feleğin cüz'ü olan felek veya felekler" gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Kaynaklarda biri hakiki diğeri izâfî olmak üzere iki türlü cüz'î kavram veya varlıktan söz edilir. Hakiki cüz'î, "başka herhangi bir varlıkla ortaklığı tamamen giderecek şekilde tasavvur edilen bir tek varlık" anlamına gelir. Buna göre bütün özel isimler hakiki cüz'î varlıkları gösteren kavramlardır. İzâfî cüz'î ise "daha genel bir varlık cinsinin şumulüne giren daha özel bir varlık türü"dür. Buna göre beş küllî* denilen tümellerden kapsama dar olanlar, kapsama geniş olanlara göre cüz'î sayılırlar. Meselâ "cisim"e göre "hayvan" cüz'î, "hayvan"a göre de insan cüz'îdir; buna karşılık hakiki cüz'îler olan Ahmet ve Mehmet'e göre cisim, hayvan ve insan küllîdirler.

Bir varlığın veya varlık grubunun cüz'î yahut küllî sayılması, tasnifte esas alınan durumlara veya şartlara göre değişir; yani bir duruma göre cüz'î olan varlık başka bir duruma göre küllî olabilir. Meselâ "hayvan" kavramı "canlılık" şartı bakımından "insan"ı ve daha başka canlıları kapsadığı için "hayvan" küllî, "insan" cüz'îdir. Fakat insan canlılık yanında düşünme, konuşma gibi başka şartlar ve nitelikler de taşımaktadır. Buna göre canlılık "insan"ın cüz'üdür; dolayısıyla "insan" küllî, "hayvan" da cüz'îdir (et-Ta'rifât, "cüz'î" md.).

İslâm düşünce tarihinde cüz'î-küllî meselesi, özellikle Allah'ın ilim sıfatıyla ilgili dolayısıyla tartışma konusu olmuştur. Aristo'ya ait olan ve, "Tanrı için kusurlu varlıkları bilmektense bilmemek daha iyidir" şeklinde ifade edilen görüşün etkisi altında kaldığı anlaşılan Fârâbî ile diğer filozoflar söz konusu görüşü biraz daha yumuşatarak Allah'ın ilmini, varlık ve olayları bilmesiyle zâtında değişmeler meydana geliyormuş gibi bir sonuca götürmeyecek şekilde açıklamaya özel bir önem vermişlerdir. Şöyle ki, yine Aristo'dan gelen anlayışa göre bilginin objesindeki değişmeler bilgide ve dolayısıyla sükûde de değişiklik meydana getirir. Cüz'îler hem mevcudiyetleri hem de arazları ve nitelikleri itibarıyla zaman ve mekânda değişikliğe uğrayan varlıklar olduğu için Allah'ın bunları değişme durumlarıyla bilmesi kendisinde de değişiklik meydana getirir ki böyle bir bilgi O'nun hakkında söz konusu olamaz. Şu halde Allah, nitelikleri bakımından değişmeyen küllî varlıkları bilir. Buna göre meydana gelen, değişen ve başkalaşan cüz'î varlık ve olaylar onun bil-

gisine konu teşkil etmez. O, her şeyi ezelden ebede, küllî yapıları ve kanunlarıyla, hiçbir değişmeye uğramaksızın küllî olarak bilir (İbn Sînâ, en-Necât, s. 593-596). Bir başka deyişle bir varlığın küllî veya cüz'î olması bize göredir; Allah zaman ve mekân üstü bir varlık olarak parçayı ve bütünü aynı düzeyde bilir. O'nun bilgisi bizimki gibi zaman içinde parça parça oluşan bir bilgi değildir. Gerçi Fârâbî ve İbn Sînâ açıkça "Allah cüz'îleri bilmez" dememişlerse de kelâmcılar onların yukarıdaki anlayışından Allah'ın cüz'îleri bilemeyeceği sonucunu çıkararak bunu kesinlikle reddetmişlerdir. Özellikle Gazzâlî'nin başka gerekçeler yanında bu iddiayı da ileri sürerek filozofları tekfir etmesi İslâm düşünce tarihinde geniş yankılar uyandırmıştır. Her ne kadar İbn Rüşd, haklı olarak İslâm filozoflarının cüz'îlerle ilgili açıklamalarında Allah'a bilgisizlik isnat etmek gibi bir niyetleri olmadığını, görüşlerinin Gazzâlî tarafından haksız olarak bu yönde yorumlandığını belirtmişse de bu itiraz felsefe ve filozoflara karşı olan tavır yumuşatmaya yetmemiştir (ayrıca bk. KÜLLİ).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "cüz'î" md.; Tehânevî, Keşşâf, "cüz'îyye" md.; Aristoteles [Aristo], La Métaphysica (trc. J. Tricot), Paris 1981, 1072^b, 15, 30; İbn Sînâ, en-Necât (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş., s. 593-597; a.mlf., el-İşârât, Kahire 1985, III, 295-296; Gazzâlî, Tehâfütü'l-felâsife (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 192-199; İbn Rüşd, Tefstru Mâ ba'de't-tabî'a, III, 1613-1620, 1691-1704; a.mlf., Damîmetü'l-mes'ele (Felsefetü İbn Rüşd içinde), Beyrut 1982, s. 39-42; İbn Teymiyye, Der'ü te'aruzi'l-aql ve'n-naql, Riyad 1981, IX, 105-106; X, 191-192. MUSTAFA ÇAĞRICI

CÜZÜLİ

(bk. CEZÜLİ).

CÜZZAM

Mycobacterium leprae mikrobinun insan vücudunda meydana getirdiği bulaşıcı ve müzmin bir hastalık.

Arapça'da "elin kesilmesi, parmakların düşmesi" anlamına gelen **cezem** kökünden türetilen **cüzâm** (الجدام) kelimesi, özellikle bulaşıcı lepra (lepromatous leprosy; aş. bk.) vak'alarında ortaya çıkan ciddi şekil bozukluklarını ifade eder ve Türkçe'de daha çok **cüzzam** şeklinde söylenir. Aynı kökten türeyen **mezcûm**

ise "cüzzamlı, kötürüm hale gelmiş, parmakları ve burnu düşmüş kimse" demektir. Kelimenin bu anlamıyla İslâm'dan önce Araplar arasında bilinmesi, hastalığın Arabistan'da çok eski çağlardan beri tanındığını gösterir. Hastalığın çeşitli safhalarında ciltte meydana gelen farklı görünümünden ötürü İslâm tıp literatüründe cüzzamın yanı sıra "aslan hastalığı" (dâü'l-esed) ve "fil hastalığı" (dâü'l-fil) gibi terimlerin de kullanıldığı ve bazen da **baras** ile (ebras) karıştırıldığı görülür. Belki de bu son terim, hastalığın seyri sırasında ciltte meydana gelen farklı görünümdeki lekeleri ifade etmek üzere bilinçli olarak kullanılıyordu. Bununla beraber başlangıçtan itibaren cüzzam ile **baras** İslâm hekimlerinin eserlerinde ayrı bablarda ele alınmıştır (bk. Ali b. Rabben et-Taberî, s. 318-321).

Hastalığın Mahiyeti. Tıp literatüründe başlıca üç çeşit cüzzamdan söz edilir. 1. **Lepromalı Cüzzam.** Hastalığın en ağır şekli olan bu tür cüzzamda organizma mikropla doludur. Başlıca belirtisi, "leproma" denen deri üzerinde sınırları belli belirsiz olan kırmızı şişliklerdir. Burnun içinde, yüzde, el üstünde ve eklemlerdeki şişlikler hastaya kaba bir görünüm verir, özellikle hastanın yüzü aslanı andırır. Kol ve bacaklarda deri kalınlaşır; saç dökülme de kaş ve sakal ortadan kalkar. Cüzzamın en çok bulaşıcı olan türü budur. 2. **Sinir Cüzzamı.** Az bulaşıcı olmakla beraber sinirsel belirtileri çoktur. Deri lezyonları ya rengini kaybetmiş lekeler şeklinde ya da genellikle halka biçiminde, çok defa pembe veya esmerimsi hafif kabarcıklar halindedir. Sinirlerde yaptığı tahribat sonucu hasta ısı değişikliklerini farketmez, deride duyu hissini yitiren bazı bölgeler bulunduğu gibi ısıya karşı tamamen hissiz olan bölgeler de olabilmektedir. Bazı sinirlerde ağrılar ve felçler görülür; özellikle dirsek sinirlerinde kalınlaşma ve dokusal beslenme bozuklukları ortaya çıkar. 3. **Tüberkülozumsu Cüzzam (T tipi).** Basil tüberküloz mikrobuna benzediği için iki hastalık arasında birçok benzerlik vardır. Belirtileri şişkin lekeler ve sızıntılı kabarcıklardır. Bu kabarcıkların üzerine camla bastırıldığı zaman deri veremini andıran tanecikler görülür, fakat bu tür cüzzamda burunda ve dudaklarda mikrotop bulunmaz.

Bugün cüzzam artık tedavi edilebilir bir hastalıktır. Bütün dünyada 2 milyon, Türkiye'de ise 4000 cüzzamlı bulunduğu sanılmaktadır.